

2 | Tussen wal en schip Het wisselrecht ten tijde van de Republiek der Verenigde Nederlanden

C.H. Bezemer [■]

1 INLEIDING

Het wisselrecht heeft vanaf de late Middeleeuwen een belangrijke rol gespeeld in het internationale betalingsverkeer en de kredietverlening. Door technologische ontwikkelingen is het belang ervan verminderd. Desondanks blijft het een goed voorbeeld van de complicaties die kunnen optreden als meer dan twee partijen betrokken zijn bij de tenuitvoerlegging van een transactie. In het wisselrecht waren/zijn dat ten minste drie partijen, vaak meer.¹ Hier geldt: naarmate het aantal partijen toeneemt, neemt het aantal onzekerheden toe. En: hoe meer onzekerheden, hoe meer het aankomt op vertrouwen. Omdat de regels van het 'spel' niet overal in Europa identiek waren zal ik mij concentreren op de praktijk zoals die naar voren komt uit de *Observationes tumultuariae novae* van Willem Pauw [1712-1787]. Deze raadsheer en later president van de Hoge Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland heeft ons zijn privé-aantekeningen nagelaten over de zaken die tussen 1743 en 1787 aan de Raad zijn voorgelegd.² Daaronder zijn tientallen zaken die op enigerlei wijze verband houden met wisselbrieven. Pauws weergave van hetgeen zich afspeelde in de beslotenheid van de Hoge Raad geldt als betrouwbaar.³ Van minstens even groot belang is te weten dat de Hoge Raad van toen geen cassatiehof was maar hoogste feitenrechter. Pauw begint iedere notitie dan ook met een beschrijving van de casus en de beslissingen van lagere instanties. Waarna hij ingaat op de binnen de Hoge Raad naar voren gebrachte argumenten en

■ Mr. dr. C.H. Bezemer is universitair hoofddocent Historische ontwikkeling van het recht aan de Universiteit Leiden.

1 Meer hierover in de volgende paragraaf.

2 De aantekeningen zijn in 1918 door Meijers ontdekt en uitgegeven door een team van rechtshistorici onder de titel *Wilhelmi Pauw, Observationes tumultuariae novae*, deel I (red. Fischer et al.), Haarlem: Tjeenk Willink en Zoon 1964; deel II (red. Feenstra et al.), Haarlem: Tjeenk Willink en Zoon 1967; deel III (red. Feenstra et al.), Haarlem: Tjeenk Willink en Zoon 1972.

3 Zie H.W. van Soest, 'Hoe vervaardigde raadsheer Willem Pauw zijn *Observationes Tumultuariae Novae*?', in: Ankum/Spruit/Wubbe (red.), *Satura Roberto Feenstra oblata*, Fribourg: Editions Universitaires 1985, p. 585-607.

de uiteindelijke beslissing. Tezamen genomen moet dit ons een goed beeld geven van in ieder geval die zaken die dankzij partijen met een lange adem (en voldoende geld) de complete rechtsgang hebben doorlopen.

2 ESSENTIALIA VAN HET WISSELRECHT PLUS ENIGE STATISTIEKEN

Alvorens nader in te gaan op de door Pauw vermelde wisselzaken is het goed de hoofdkenmerken en eigenschappen van het toenmalige wisselrecht te schetsen.

Een wisselbrief werd uitgegeven door de trekker die deze meegaf aan de nemer, uiteraard niet zonder tegenprestatie. Tegelijk ging er een kopie van de brief naar de elders woonachtige betrokkene, bijvoorbeeld een bevriende relatie of een filiaalhouder, die verzocht werd op een bepaalde datum een bepaald bedrag uit te keren aan de nemer of aan een ander die door endossement de rechthebbende was geworden. Meestal meldde de houder van de wisselbrief zich vóór de betaaldatum bij de betrokkene, die, als de trekker zijn zaken op orde had, de wissel accepteerde en daardoor partij werd bij een driepartijenovereenkomst, of, afhankelijk van het aantal geëndosseerden, een vier- of nogmeerpartijenovereenkomst.

Ging alles volgens plan dan betaalde de betrokkene op de in de wisselbrief aangegeven dag. Zo niet, dan moest protest aangetekend worden. Doorgaans betekende dit een gang naar de notaris. Vanaf dat moment had de houder van de wisselbrief de mogelijkheid regres te nemen tegen iedereen die al ‘aan boord’ was of die naderhand ‘aan boord’ was gekomen. Dus tegen de nemer en de trekker, en tegen iedere geëndosseerde. Niemand kon ontsnappen. Vandaar dat dit onderwerp een plaats verdient bij het thema ‘Meerpartijenovereenkomsten’.

Op het eerste gezicht lijkt het een kwestie van lastgeving door de trekker aan de betrokkene met een wat ingewikkelde manier om de last tot een goed einde te brengen. Er zitten echter vaak vertegenwoordigingsproblemen aan vast, plus, ook binnen de provincies Holland en Zeeland, afwijkende ‘wisselstijlen’. En, natuurlijk, de meerpartijenproblematiek, die groter wordt naar mate het aantal geëndosseerden toeneemt. Hoe één en ander in elkaar grijpt kan het best gedemonstreerd worden aan de hand van een aantal typische gevallen. Om de achtergrond daarvan aan te geven geef ik eerst enige statistieken.

Van de 58 door Pauw beschreven wisselzaken gaan er vijftien over wissels die beheerst werden door het Amsterdamse wisselrecht.⁴ Dit is natuurlijk geen toeval. Bijkomstig voordeel is dat we van het Amsterdamse wisselrecht een tamelijk gedetailleerde beschrijving hebben van de hand van Phoonsen (eerste

4 De nummers 362, 363, 382, 398, 877, 878 + 879 + 880 + 881, 941, 967, 1152, 1158, 1312 + 1313 + 1320 + 1396, 1347, 1367, 1380 + 1401 + 1449 + 1612, en 1530. De door een plus-teken verbonden nummers betreffen één en dezelfde zaak.

druk Amsterdam 1676).⁵ Het uiterst praktische boek van Phoonsen is ook behulpzaam waar het het wisselrecht van Rotterdam betreft, en dat van diverse andere steden en landen van Europa.⁶ Het Rotterdamse wisselrecht werd toegepast in zes zaken.⁷ Ik tel ook zes Zeeuwse zaken (Middelburg en Vlissingen elk drie).⁸ Verder één Delftse, één Haagse, en één Leidse zaak.⁹ Een bijzondere plaats nemen de koloniale gevallen in. Zo zijn er zestien kwesties die in eerste instantie door het Hof van Civiele Justitie in Suriname zijn beoordeeld.¹⁰ Ging men daarvan in beroep (revisie) dan belandde men meestal direct bij de Hoge Raad als gedelegeerd rechter namens de Staten-Generaal en zonder tussenkomst van het Hof van Holland.¹¹ Uiteraard zorgde ook de Verenigde Oost-Indische Compagnie voor enige zaken.¹² De overige gevallen belandden zonder lagere instanties bij het Hof van Holland en/of de Hoge Raad.¹³

Het hoeft geen betoog dat achter deze statistieken ettelijke drama's schuilgaan die onherroepelijk optreden als men huis en haard verlaat om in de wijde wereld gewin te zoeken. Met aanvullende gegevens is het soms mogelijk de door Pauw verschaft informatie extra leven in te blazen en de hartslag/bloeddruk van zijn tijd te horen/voelen. Eerst moet echter de wisselbrief juridisch geplaatst worden.

-
- 5 De volledige titel luidt: J. Phoonsen, *Wissel-styl tot Amsterdam. Vervattende niet alleen wat men gewoon, maar ook wat een voorsichtigh koopman, tot sijn securiteyt, in de wissel-handel dienstig en noodig is. Mitsgaders ordonantien, willekeuren, en reglementen van wisselen tot Amsterdam, Rotterdam, Antwerpen, Lions, Hamburg, Franckfurt, Leipzig, Nurnberg, Auspurg, Breslauw, Bologna, Bisenzone, Bolzano, en Bolgiano. Als ook ordonantien van Lodewyk de XIV wegens de handel der negotianten en kooplieden*. Ik benutte de editie Amsterdam 1716, die naast de reeds genoemde steden ook het wisselrecht van Denemarken, Zweden, Brandenburg, Pruisen en Danzig bevat.
 - 6 Phoonsen wordt in vijftien gevallen door Pauw aangehaald, waaronder acht Amsterdamse gevallen en één Rotterdams geval. Zie het auteursregister in Pauw III (1972), p. 523.
 - 7 Nummers 78, 252, 778, 886, 1080 en 1550.
 - 8 Middelburg: nrs. 511, 976 en 1701; Vlissingen: nrs. 1095, 1644 + 1692 + 1695, en 1763.
 - 9 Respectievelijk nrs. 820, 765 en 1442.
 - 10 Nummers 575, 648, 895, 931, 986, 1139, 1196, 1244, 1273, 1382, 1479, 1517, 1544, 1642, 1665 + 1700, en 1683.
 - 11 Een uitzondering is zaak nr. 1517, waarover hieronder in paragraaf 5. In de Wet op de Rechterlijke Organisatie (van 1827) stond een bepaling die hetzelfde tot uitdrukking bracht. Art. 91 lid 2 (oud) luidde: de Hoge Raad oordeelt bij wege van hoger beroep in burgerlijke zaken: 1° 2° over de vonnissen gewezen bij de hoven van justitie in de koloniën of bezittingen van het Rijk in andere werelddelen, overeenkomstig de bepalingen deswege door de Koning te maken.
 - 12 Ik tel er drie: nrs. 40 + 71 + 111, 798 en 1133.
 - 13 Het betreft de nummers 69, 268 + 269 + 270, 583, 619, 878 + 879 + 880 + 881, 1080, 1133, 1290 + 1319, en 1764.

3 DE WISSELBRIEF: EEN HYBRIDE

Sinds de wisselbrief in de late Middeleeuwen in zwang kwam is geprobeerd hem juridisch te temmen. Dat is nooit helemaal gelukt.¹⁴ Sommige dieren gedragen zich nu eenmaal anders dan de oppassers dat wensen. De eersten die een poging waagden waren de middeleeuwse geleerdrechtelijke juristen. Zij gebruikten hun romeinsrechtelijke gereedschapskist om het nuttige betalingsinstrument een plaats te geven in de hun vertrouwde kaders. Dit leidde tot velerlei interpretaties. Voor de door ons uitgekozen periode is van belang dat Hugo de Groot de rechtsverhouding tussen de trekker van een wisselbrief en de betrokkene gekwalificeerd heeft als lastgeving (*mandatum*).¹⁵ Dat was niet voor het eerst, maar men kwam er al spoedig achter dat niet alle aspecten van de Romeinse lastgeving van pas kwamen bij de vormgeving van genoemde rechtsverhouding. In het bijzonder het om-niet-karakter van de oude Romeinse lastgeving kon onmogelijk toegepast worden op de betrokkene als lasthebber, die zijn diensten als betalende partij na de aanbieding en acceptatie van de wisselbrief niet voor niets verrichtte. Dit had ook consequenties voor de aansprakelijkheidsgraden van trekker en betrokkene. Iemand die dingen zonder tegenprestatie verrichtte had naar Romeins recht een geringe zorgplicht. Dit gold zeker niet voor de acceptant. Dat maakte een deel van de romeinsrechtelijke teksten over lastgeving onbruikbaar. Het uitgeven van een overdraagbare wisselbrief was al evenmin een element van de Romeinse lastgeving.

Daarnaast heeft het overhandigen van een wisselbrief aan de nemer, en het opsturen van een kopie ervan aan de betrokkene trekken van het derden-beding, iets waar de oude Romeinen grote moeite mee hadden. Nu was er over dit onderwerp sinds de receptie van het Romeinse recht aanhoudend discussie, ook met kanonisten. Dat maakte dat alleen een 'creatieve' omgang met de teksten tot een *zeitgemässe* toepassing kon leiden. En, het zal niet verbazen na deze eerste *observationes*: de Romeinen kenden de wisselbrief niet.¹⁶ Het hoeft dus evenmin te verbazen dat om onduidelijkheden te vermijden overheden overgingen tot het opstellen van voorschriften omtrent het uitgeven, overdragen, aanbieden en betalen van wisselbrieven en de procedure in geval van niet-acceptatie of niet-betaling. De eerste regelingen in de Neder-

14 Voor een Nederlandstalig overzicht zie J.A.F. Wallert, *Ontwikkelingslijnen in praktijk en theorie van de wisselbrief 1300-2000*, Amsterdam: Nederlands Instituut voor het Bank- en Effectenbedrijf/Groningen: Chimaera 1996. Niet door haar geciteerd: G. Cassandro, *Saggi di storia del diritto commerciale*, Napels: Edizioni Scientifiche Italiane 1982, waarin enkele bijdragen staan over de beginperiode van het wisselrecht.

15 *Inleidinge tot de Hollandsche Rechts-geleerdheid*, III, 13.

16 Met de overdraagbaarheid van schuldbekentenissen hadden ze geen probleem. Zie daarover recentelijk W.J. Zwalve, 'Exit bos fristica, The Tolsum tablet and Roman law', *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 2009/77, p. 355-366.

landen stammen uit Antwerpen (1570/71).¹⁷ Daarmee was het leed nog niet geleden, want er was de nodige variatie in de voorschriften, zodat kooplieden en andere reislustigen alsnog de kans liepen om geld verlegen te zitten in het buitenland. Het was zaak goed op de hoogte te zijn van de lokale gebruiken. De nemer mocht hopen dat de trekker van de wissel hem hierover kon inlichten. Ook in andere opzichten was de trekker de leidende partij: hij moest ervoor zorgen dat betrokkene daadwerkelijk bereid was aan de nemer, of eventuele geëndosseerden, te betalen. De grondslag was meestal daarin gelegen dat de betrokkene in het krijt stond bij de trekker of diens vertegenwoordiger was. Desondanks bleef het in hoge mate een kwestie van vertrouwen, hoeveel regels er ook bedacht zijn om het aantal onzekerheden te verminderen. Het wordt tijd voor enige concrete gevallen.

4 GESCHONDEN VERTROUWEN: DE GEMANGELDE SCHIPPER

In 1763 kreeg de Hoge Raad een geval voorgelegd waaruit blijkt hoe voorzichtig je moet zijn met het aannemen van een wisselbrief als je niet, of niet goed op de hoogte bent van de kredietwaardigheid van de trekker.¹⁸ Wat was er gebeurd? Een zekere Titius, koopman te Rotterdam was met schipper Cajus overeengekomen dat Cajus vanaf Amsterdam naar Lissabon zou varen om aldaar zijn schip met zout vol te laden, welk zout hij naar Trondheim (Noorwegen) diende te vervoeren. Tevens was afgesproken dat het vrachtgeld na het lossen van het zout in Trondheim zou worden betaald. Cajus transporteerde volgens afspraak het zout naar Trondheim en leverde het af aan Sempronius, de daartoe aangewezen persoon. Toen het op betalen aankwam nam Cajus er genoegen mee dat Sempronius hem deels in contanten en deels in de vorm van een wisselbrief getrokken op Titius betaalde. Waarschijnlijk deed Cajus dat in het vertrouwen dat Sempronius solvent was en hij terug in Rotterdam de rest van het vrachtgeld zonder probleem kon incasseren. Zo ging het echter niet. Titius weigerde de wisselbrief te accepteren en Cajus sprak vervolgens Sempronius aan, tevergeefs, want die was inmiddels failliet gegaan. Er volgde een gang langs vier instanties, eindigend bij de Hoge Raad. Eveneens tevergeefs.

Voor ik inga op de in de Hoge Raad naar voren gebrachte argumenten, is het goed te weten wie er achter de Romeinse schuilnamen zitten die Pauw gebruikte om de anonimiteit van zijn dagboeknotities te waarborgen, mochten

17 Zie Wallert (1996), p. 53-88. Hoe met deze ook voor Amsterdam belangrijke optekening werd omgegaan door de Grote Raad van Mechelen in 1570, komt aan de orde in W.D.H. Asser, 'Van sine guden. The (conditional) acceptance by a factor of a bill of exchange drawn upon him by his principal', in A. Wijffels (red.), *Miscellanea Consilii Magni III. Essays on the History of Forensic Practice. Etudes d'histoire judiciaire*, Amsterdam 1988, p. 1-15.

18 Het gaat om Pauw II (1967), nr. 886.

zij onverhoopt op straat komen te liggen. Dankzij de zegeningen van internet is dit een stuk eenvoudiger geworden omdat daarop de kerngegevens te vinden zijn van het Hof van Holland, de instantie waar de arme Cajus langs geweest was voor hij bij de Hoge Raad belandde.¹⁹ Wie was hij? Op 11 mei 1762 diende Jan Haijes Visser, omschreven als 'koopman te Staveren, medewerker en boekhouder van het kofschip genaamd Het Kort Verblijf', het verzoek in tot een appèlzaak tegen het vonnis van de schepenen van Rotterdam inzake een geschil over de betaling van vrachtgeld. Dat verzoek werd ingewilligd. In dezelfde bron vinden we wie er achter Titius schuil gaan: François en Adrianus Dubbelmuts, bevrachters van genoemd kofschip.²⁰ De Dubbelmutsen behoorden tot een aanzienlijk Rotterdams koopmansgeslacht, met zonder twijfel goede contacten in stad en stadhuis. Regenten tegen wie een eenvoudig koopman uit Staveren niet opgewassen was. In Rotterdam werd Vissers eis tot betaling door de Dubbelmutsen van het resterende vrachtgeld afgewezen, in eerste instantie door de Commissarissen van Zeezaken (30 mei 1761), en vervolgens door de schepenen van Rotterdam (23 april 1762). Visser moet gehoopt hebben dat hem in Den Haag wel recht zou worden gedaan. Vandaar zijn appèl bij het Hof van Holland, dat echter op 7 december 1762 zijn eis afwees. Met spreekwoordelijke Friese vasthoudendheid ging hij door. De Hoge Raad van Holland, Zeeland & West-Friesland, dáár moest men toch de juistheid van zijn grief inzien?

Het duurde bijna een jaar voordat de Hoge Raad tot een beslissing kwam. Die was niet ten gunste van Visser, maar dankzij Pauw weten we dat niet alle raadsheren hem ongunstig gezind waren. Meer dan één raadsheer verkeerde in twijfel over de vraag of het deel van het vrachtgeld dat Visser op grond van de hem door Sempronius gegeven wisselbrief niet van de Dubbelmutsen had kunnen krijgen, wellicht op grond van de overeenkomst die hij met hen had gesloten opgevorderd kon worden. Er volgde een bewijsopdracht aan beide partijen. Deze rechtsvindingsactie hielp niet: de getuigenissen van de kooplieden die van beide zijden naar voren werden gebracht, waren tegenstrijdig. Toch moest er een beslissing genomen worden. Twee raadsheren waren de mening toegedaan dat Visser inderdaad de Dubbelmutsen kon aanspreken op grond van de met hen gesloten overeenkomst, temeer daar zij eigenaar waren van de door hem vervoerde lading. De overige raadsheren omhelsden de tegengestelde opvatting, zij het om verschillende redenen. Sommigen zeiden

19 De handigste manier om gegevens over partijen te vinden die bij Pauw meestal schuilgaan achter Romeinse voornamen is om in te tikken "Hof van Holland" en 'Rekesten om mandement', en de zoekfunctie haar werk te laten doen. Dan komt men terecht op de website Ga het na in het Nationaal Archief, die talloze zoekmogelijkheden biedt. Lang niet alle bij Pauw genoemde zaken kunnen zo terug gevonden worden, maar, afhankelijk van het doel, is archiefbezoek niet altijd meer nodig.

20 Het is niet ongewoon dat Pauw meer dan één persoon aanduidt in het enkelvoud, doorgaans een firma. Vgl. Pauw III (1972), nr. 1227 en noot 3. Zie ook het in paragraaf 5 behandelde geval.

dat, omdat in de bevrachtingsovereenkomst was bepaald dat het vrachtgeld zou worden betaald door degene die in Trondheim de koopwaar in ontvangst zou nemen, de bevrachters daarmee voldoende te kennen hadden gegeven dat zij niet gehouden wilden zijn voor het vrachtgeld. En dat de betaling zoals die in Trondheim verricht was, waardoor het niet mogelijk was de hele vrachtsom te incasseren, toegeschreven moest worden aan overmacht die niet aan de Dubbelmutsen kon worden toegerekend, en die derhalve voor risico van Visser was. Pauw voegt hieraan toe: 'Ik gaf toe dat de bevrachter inderdaad aansprakelijk is voor het vrachtgeld, maar indien, zoals in dit geval, in het bevrachtingscontract de ontvanger van de goederen is aangewezen als degene van wie het vrachtgeld moet worden verlangd, zei ik dat er sprake was geweest van een soort *delegatio*, iets dat de schipper door eigen handelen heeft bevestigd toen hij betaling van Sempronius als ontvanger van de goederen had verlangd. En dat als hij enige schade heeft opgelopen van de kant van Sempronius dat niet van Titius (=de Dubbelmutsen) kan worden opgeëist omdat hij zelf zijn *vertrouwen* in Sempronius had gesteld, en een deugdelijke vordering had verworven door hem als schuldenaar te aanvaarden.' Als bewijs voor het laatste volgde een Digestentekst uit de titel over lastgeving [D. 17,1,26,2], een tekst die gaat over een schuldenaar die een ander aanwijst om zijn schuld te betalen, wat door de schuldeiser wordt aanvaard, ook al was die ander niet solvent.

Het is zeer de vraag of de schipper er zo tegenaan heeft gekeken toen hij vóór zijn lange zeereis met de Dubbelmutsen tot overeenstemming kwam. Ook ten opzichte van hen was hij te goed van vertrouwen. Misschien was het in het verleden wel goed gegaan met een soortgelijke trip. Ook moet worden aangetekend dat exact zeventien jaar later in een vergelijkbare zaak de Hoge Raad het argument van de *delegatio* afwees, en wel omdat de *delegatus*, de aangewezen schuldenaar, niet had ingestemd met zijn rol als schuldenaar.²¹ Omgekeerd kun je je afvragen of de schipper wel had ingestemd met Sempronius in Trondheim als zijn enige schuldenaar.

Het is niet waarschijnlijk dat Visser ooit nog in zee is gegaan met de Dubbelmutsen. In 1792 ging hun firma failliet, maar dat heeft Jan Haijes niet meer meegemaakt.²²

21 Het gaat om Pauw III (1972), nr. 1550.

22 De datum van het faillissement vond ik op de website van Genealogie Online (zoekwoord 'Dubbelmuts'), in een notitie over Carel Olsen Murk, wellicht een nazaat van de Sempronius van Pauw. De datum van overlijden van Visser (1 november 1779) via de website Stamboom.nl.

5 OVERSCHRIJDING VAN EEN VOLMACHT, OF: HOE KOM IK ONDER MIJN VERPLICHTINGEN UIT?

Het volgende geval illustreert dat wisselbrieven niet alleen werden gebruikt als betaalmiddel, maar ook als kredietinstrument.²³ Op 30 juni 1770 trok Cajus, vermoedelijk een plantagehouder, in Suriname een wissel ter waarde van 7655 gulden op Sempronius te Amsterdam ten behoeve van Titius *q.q.* Nemer Titius endosseert de wissel *q.q.* aan Maevius in Rotterdam. Als Maevius Sempronius benadert weigert die de wissel te accepteren en te betalen. Maevius daagt daarop Titius voor het Hof van Civiele Justitie in Suriname in diens hoedanigheid van vertegenwoordiger (*agendaris*) van Sempronius in Suriname, of waarvoor de letters *q.q.* mochten staan. Maevius vordert betaling van de wissel alsmede 25% van dat bedrag voor de kosten gemaakt in verband met de herwissel die getrokken moest worden op de regresplichtigen na Sempronius' weigering te accepteren/betalen. De rechters in Suriname veroordelen Titius tot betaling. Als Maevius het vonnis ten uitvoer wil leggen werpt Titius op dat hij nooit door Sempronius gemachtigd was betalingen in diens naam te doen, en dat wat voor volmacht hij ooit van Sempronius had ontvangen die was herroepen en overgegaan op Sejus. Maevius drong desondanks aan op betaling, maar krachtens een later besluit van het Hof werd Titius van die verplichting bevrijd. In plaats van hem wordt nu Sejus, als rechtsopvolger van Titius, veroordeeld. Die werpt echter op dat Titius nooit gemachtigd was de wisselbrief te endosseren en dat dat hem, Sejus, dus ook niet kan worden aangerekend. Toen raakte het geduld van Maevius op.

Voordat we gaan kijken hoe het verder ging kan het geen kwaad de identiteit van een aantal van de betrokkenen te onthullen. Achter de naam Maevius gaat de Rotterdamse firma Van Coopstad en Rochussen schuil: in die tijd de op één na grootste particuliere slavenhandelaar in de Republiek.²⁴ De wisselbrief was uitgegeven voor de aankoop van zestien slaven, zo blijkt uit het bij het Hof van Holland ingediende rekest.²⁵ Sempronius staat voor de Amsterdamse kooplieden Gerrit Abrahamsz. de Vries en Gerrit de Vries, tezamen met een Jan Marteilhe gevestigd in Suriname. Uit een eerder rekest aan het Hof blijkt dat zij toen directeuren waren van een 'fonds van negotie ten behoeve van planters in Suriname'.²⁶ Daarmee is duidelijk dat Jan Mar-

23 Het gaat om Pauw III (1972), nr. 1517.

24 Alleen de Middelburgse Commercie Compagnie was groter. Vgl. H. den Heijer, *Het slaven-schip*, oratie Leiden 2011, p. 7. Het gemeentearchief Rotterdam bevat talloze stukken over de activiteiten van Van Coopstad en Rochussen als slavenhandelaren en over hun rol als directeuren van negotiaties. Zie de website Archieven.nl.

25 Zie het rekest om mandement van 24 mei 1776.

26 Rekest om mandement van 23 februari 1775.

teilhe hun vertegenwoordiger (agendaris) in Suriname was.²⁷ Hij moet Titius geweest zijn, omdat in het verdere verloop van de zaak alleen nog sprake is van Maevius, Sempronius en Titius.

Dit wetende wordt duidelijk dat de heren De Vries, op instigatie van hun agent in Suriname Jan Marteilhe, bereid waren enig risicokapitaal te investeren in een plantage in Suriname. Marteilhe moest de wisselbrief gebruiken om de aankoop van slaven (in Suriname) geleverd door de firma Van Coopstad en Rochussen te financieren. Toen bedachten de directeuren zich en voltrok zich het steekspel waarvan we het eerste bedrijf al kennen.

De firma Van Coopstad en Rochussen liet het er niet bij zitten en vroeg het Hof in Suriname om tenuitvoerlegging van het oorspronkelijke vonnis van 30 april 1771 in Amsterdam mogelijk te maken. Dit werd toegestaan. De schepenen van Amsterdam oordeelden op 6 december 1775 echter ten gunste van De Vries cum suis, en veroordeelden de firma zelfs tot betaling van de proceskosten. In beroep bij het Hof van Holland werd aanvankelijk (18 april 1777) gevonnist ten gunste van Van Coopstad en Rochussen, maar op 20 juni van dat jaar keerde het tij nogmaals. De Hoge Raad spendeerde er ook twee uitspraken aan, alle twee ten gunste van de heren De Vries.

Wat zei de Hoge Raad op 10 december 1779, voltallig bijeen en unaniem? Niemand kan aan de tenuitvoerlegging van een vonnis onderworpen worden als niet volstrekt duidelijk is hoe de zaken ervoor liggen, zowel ten aanzien van de feiten, als ten aanzien van het recht. Ten aanzien van de feiten constateerde de Hoge Raad dat het allerm minst zeker was dat Titius gemachtigd was Sempronius door middel van een wisselbrief te binden. Ten aanzien van het recht werd opgemerkt dat er twijfel mogelijk is of een vonnis uitgesproken tegen een lasthebber ten uitvoer kan worden gelegd tegen diens lastgever. Na herhaling van de noodzaak van volledige duidelijkheid over feiten en recht concludeert de Hoge Raad dat de schepenen van Amsterdam Sempronius terecht van de onderhavige rechtsgang hebben vrijgesproken. Daarmee was het juridisch steekspel niet beslist: aan de firma Van Coopstad en Rochussen werd impliciet de mogelijkheid gelaten nogmaals over de zaak zelf een nieuw proces te beginnen. Dat is nooit gebeurd: de firma is kort voor de uitspraak van de Hoge Raad ontbonden.²⁸

27 Wie een goed beeld wil krijgen van de plantageleningen en het functioneren van de fondsen van negotiatie in de onderhavige periode verwijs ik naar de 'research master thesis' van B(ram) Hoonhout, *Subprime plantation mortgages in Suriname, Essequibo and Demerara, 1750-1800. On manias, Ponzi processes and illegal trade in the Dutch negotiatie system* (masterscriptie Universiteit Leiden), 2012, te vinden in het Leiden Repository.

28 Dit ontleen ik aan de inleiding tot de archiefstukken in het Gemeentearchief Rotterdam over de firma (zie hierboven noot 24). De ontbinding vond plaats op 4 en 6 december 1779.

Het geschilderde geval is niet alleen instructief voor de valkuilen waarin men kan vallen bij het wisselrecht.²⁹ Het illustreert ook haarfijn de ondergang van het zgn. negotiatie-systeem in Suriname. Toen Cajus in 1770 een wissel trok op de De Vriezen had het systeem redelijk gefunctioneerd. In datzelfde jaar was er echter een misoogst. Het jaar daarop was er een opstand van slaven en bosnegers. Het vertrouwen in investeringen in plantages verdampte. De kredietcrisis van 1772 deed de rest.³⁰ Het is duidelijk dat de Amsterdamse kooplieden zich terug wilden trekken uit het project. Vandaar het eindeloze getraineer.

6 EEN NASLEEP VAN DE KREDIETCRISIS VAN 1772 (DE LEIDSE CAJUS)

De laatste twee gevallen doen ons midden in de kredietcrisis van 1772 belanden. Deze crisis was ontstaan in Londen en breidde zich al spoedig uit naar de rest van Europa. Tientallen banken vielen om. De verhoudingen tussen sommige landen raakten verstoord.³¹ Net als bij de huidige crisis van 2007 was de hoofdoorzaak gelegen in dubieuze financiële instrumenten. Zoals zal blijken speelden wisselbrieven daarin een rol. De daaraan inherente onzekerheden versterkten de instabiliteit van het internationale kredietsysteem. Het concrete geval speelde zich af in Londen en Amsterdam, om te eindigen in Leiden.

Een zekere Titius trekt op 15 december 1772 in Londen twee wissels op de Leidse koopman Cajus met de opdracht over twee maanden 12118 gulden te betalen aan ene Maevius. Maevius endosseert de wissel aan Atilius. Atilius op zijn beurt aan Sempronius.³² Achter de laatste naam schuilt het Amsterdamse bankiershuis Hope en Cie. Cajus is de Leidenaar Pieter van Peene, één van de kleinere spelers binnen het beleggingssyndicaat van de gebroeders Seppenwolde, dat aan speculatie in Engelse aandelen ten onder ging.³³ Uit het verdere verloop blijkt dat Maevius, net als de al spoedig insol-

29 In een andere notitie verzucht Pauw: 'Moeilijk en ingewikkeld zijn doorgaans de geschillen die over wissels gaan, en bovenal over degene die in de kolonie Suriname gebruikt worden, die nauwelijks beantwoorden aan de voorschriften die te dien aanzien gangbaar zijn.' Waarna een vergelijkbaar geval volgt als het onderhavige. Zie Pauw III (1972), nr. 1544.

30 Voor een gedetailleerde en genuanceerde beschrijving van de gebeurtenissen en hun oorzaken, zie Hoonhout (2012).

31 Ik ben zo vrij in dit geval te verwijzen naar het Wikipedia-artikel 'Credit crisis of 1772'.

32 Het gaat om Pauw III (1972), nr. 1312.

33 De Seppenwoldes zijn geen onbekenden in de literatuur. Hoewel de auteurs niet willen dat het geciteerd wordt (waarom dan op internet?): P. Koudijs/H.-J. Voth, *Leverage and Beliefs: Risk Taking and Personal Experience in Collateralized Lending Transactions on the Amsterdam Stock Market, 1770-1775* (1 juli 2013). Er is, ook op internet, een (positief) commentaar te vinden op het stuk van Koudijs en Voth in de vorm van een powerpointpresentatie (auteur: Christopher M. Meissner). Willem Pauw deed op een gegeven ogenblik geen moeite meer de identiteit van de Seppenwoldes in zijn dagboek te verbergen. Zie Pauw III (1972),

vente trekkers die schuil gaan achter de naam Titius, in Londen woonde. Hoewel Van Peene de wissels geaccepteerd had, weigerde hij op de aangegeven dag betaling. Als reden voerde hij geldgebrek aan, en dat de tijden er zich niet toe leenden veilig tot betaling over te gaan, kennelijk een verwijzing naar de kredietcrisis. Na protest van niet-betaling gedaan te hebben, endosseert Hope de wissels aan ene Benjamin in Londen met de opdracht protest aan te tekenen bij de trekker(s) en om met Maeuius af te spreken dat die tegen betaling van 40 % van het totaalbedrag bevrijd wordt van zijn regresplicht. Daarna stuurt Benjamin de wissels terug naar Amsterdam. Dan gaat Hope over tot actie, laat beslag leggen op de Amsterdamse goederen van Van Peene en daagt hem voor de schepenenrechtbank. De schepenen veroordelen Van Peene op 9 september 1774 tot betaling, met rente. Een vonnis dat door het Hof van Holland op 21 december van dat jaar bevestigd wordt.

Voor de Hoge Raad voert Van Peene meerdere redenen aan waarom hij niet tot betaling is overgegaan. Pauw noemt er drie. De rest laat hij onvermeld als zijnde frivole subtiliteiten. Als eerste betoogde Van Peene dat Hope zijn recht op betaling had verloren door het endosseren van de wissels aan Benjamin. Dit werd verworpen omdat het endossement niet verricht was om enig recht aan Benjamin over te dragen maar uitsluitend om zijn protest bij de trekkers kracht bij te zetten en eventueel tot inning over te kunnen gaan, hetgeen niet lukte. Ten tweede voert Van Peene de afspraak met Maeuius aan, die hem van iedere verdere verplichting zou ontslaan. Ook dit argument wordt verworpen als iets dat de verplichting van Van Peene niet raakt. Ten derde voert die aan dat hij nog maar 60 % van het bedrag hoeft te betalen. Ook dat wordt verworpen omdat als Hope meer dan het volle bedrag zou kunnen innen die het surplus aan Maeuius zou moeten restitueren. Met één tegenstem bevestigt de Hoge Raad de eerdere vonnissen op 5 juli 1775.

Zes dagen later doet de Hoge Raad uitspraak in een soortgelijke zaak met opnieuw Van Peene in de hoofdrol.³⁴ Deze keer ging het om vier wisselbrieven ter waarde van ruim 17000 gulden. Deze waren in Londen door de ons inmiddels bekende Titius getrokken op Hope en Cie. Van Peene raakt betrokken omdat hij de wissels had geëndosseerd aan Maeuius (geen onbekende), die ze vervolgens aan Atilius (idem) had geëndosseerd. Het is Atilius die nadat Hope, na aanvankelijk geaccepteerd te hebben, weigerde te betalen, en na vergeefs bij de (insolvente) trekkers te hebben aangeklopt, Van Peene voor de Amsterdamse schepenen daagde. Maeuius had zich weer uit de keten van regresplichtigen gemanoeuvreed door 15 % van het bedrag aan Atilius te betalen. Bleef over Pieter van Peene, die de ons inmiddels bekende argumenten

nr. 1425, 1444, 1449, 1476, 1482, 1483, 1484, 1485, 1486, 1515, 1612, 1773 en 1776. Irritatie over hun procedeerlust zal daaraan niet vreemd zijn geweest. Pieter van Peene is minder opgevallen. Zijn identiteit blijkt uit een rekest dat op 21 september 1774 bij het Hof van Holland werd ingediend.

34 Pauw III (1972), nr. 1313.

aanvoerde over de deal tussen Atilius en Maevius. Interessant is wat over de list(en) van Maevius gezegd wordt: ‘... dat deze praktijk niet ongewoon is nu de zaken de handel betreffend overhoop zijn gehaald, iets dat vooral in Amsterdam, Londen en in andere handelssteden van Europa zichtbaar was.’³⁵ Opnieuw een verwijzing naar de crisis van 1772.

Eén door Van Peene naar voren gebracht argument wil Pauw nog wel noemen: dat Atilius zijn recht de trekkers en endossanten aan te spreken heeft verspeeld door de acceptant (Hope en Cie) uitstel van betaling te verlenen en dus zijn vertrouwen uitsluitend in die debiteur te stellen. Dit werd verworpen met de redenering dat Van Peene niet was aangesproken als wisseldebiteur maar als endossant (en als regresplichtige). Deze keer waren er meer raadsheren met twijfels maar niet voldoende om de Leidse Cajus te redden.

Van Peene bleef echter doorvechten en wist op 7 oktober 1775 de Hoge Raad te bewegen een door hem ingediend verzoek tot het verstrekken van een kwitantie en het cederen van de toepasselijke rechten en acties in te willigen, daar hij, zo verzekerde zijn advocaat, bereid was te betalen.³⁶ We kunnen dit verder laten rusten. Het was afgelopen met het wisselspel. Nog één keer verschijnt Van Peene in het dagboek van Pauw: hij weet Titius en Maevius te treffen als de acceptanten van één van de wissels waarom het allemaal begonnen is.³⁷ We schrijven 29 juli 1777. Een kleine vijf jaar later is ‘De Wed. Pieter van Peene’ één van de ondertekenaars van een verzoekschrift aan de Leidse Vroedschap om alles in het werk te stellen om de handel met de jonge republiek der Verenigde Staten van Noord-Amerika te bevorderen, juist nu het sluiten van een Commerce-Tractaat op komst is ...³⁸

7 SLOTBESCHOUWING

De gegeven voorbeelden laten vrijwel alle aspecten zien van de praktijk van het wisselrecht in de tweede helft van de achttiende eeuw. Alleen de vervalste wissel zit er niet tussen. Dat twee van de vier gevallen te maken hadden met economisch-financiële crises maakt ze niet minder nuttig voor een vergelijking met de meerpartijenovereenkomst nu. Integendeel. Zij laten zien hoe het wisselrecht functioneerde onder zware maatschappelijke druk. Wat onmiddellijk opvalt is dat zodra het vertrouwen verdwenen was, niet-betaling van wissels de eerste impuls was. Ook als het ging om partijen die eerder zonder problemen tot betaling over gingen. Dit zorgde voor nog grotere instabiliteit.

35 Pauw III (1972), nr 1313 p. 140: ... Neque insolita est haec praxis in hoc argumento, ubi turbatae sunt res mercatoriae, quae rerum facies cum maxime erat, tum Amstelodami, tum Londini, tum in aliis Europae emporiis.

36 Zie Pauw III (1972), nr. 1320.

37 Pauw III (1972), nr. 1396.

38 Zie L.P. (= S.J. Le Poole), ‘Fabrikeurs en kooplieden te Leiden in 1782’, *Leidsch Jaarboekje* 1926, p. 85-88.

Na een niet-betaling begon het zoeken naar regresplichtigen, alsook de pogingen zich uit de rij van aanspreekbare partijen te manoeuvreren. Het wordt ieder voor zich en het op vertrouwen gebaseerde systeem gaat aan flarden. Zelfs als de toepasselijke regels duidelijk zijn hangt het van behendigheid en goede relaties af wie er zonder kleerscheuren vanaf komt. Daarom is het ook zo belangrijk te weten wie zich verschuilen achter de Romeinse namen waarmee Pauw ze heeft getooid. Dan wordt zichtbaar dat het bankiershuis Hope en Cie het zich kon permitteren betaling van wissels te weigeren en een deal te sluiten met één van de regresplichtigen. Pieter van Peene, hoewel geen kleine jongen, had deze mogelijkheden niet. Hij moest het zoeken in procedurele gevechten voor het gerecht. In het Surinaamse geval waren de partijen meer aan elkaar gewaagd.

Als ik het mag veralgemeniseren: hoe meer partijen, hoe wankeler het geheel. Met iedere toetreden partij neemt het aantal schendbare vertrouwensrelaties toe. Tussen twee partijen is het er één. Tussen drie drie. Met vier partijen wordt het zes. En met vijf al tien. Het is dus geen toeval dat er bij de besproken wisselcasus twijfel was over het toe te passen recht. Dat sommige raadsheren het strikte wisselrecht (als dat er was) tekort vonden schieten bij de afweging van de onderscheidene belangen.³⁹ Evenmin is het toeval dat het Romeinse recht weinig werd aangehaald.⁴⁰ Dat gaat zozeer uit van de tweepartijovereenkomst dat het weinig hulp kon bieden bij meer complexe rechtsverhoudingen. Vandaar dat er zich een op ervaring gebaseerd samenstel van regels en voorschriften heeft ontwikkeld dat omvangrijker is dan je zou verwachten toen iemand besloot een brief te schrijven aan een goede bekende in het buitenland met het verzoek zijn studerende zoon zo nodig wat geld voor te schieten, welke hulp natuurlijk op een later tijdstip zou worden vergolden. De in de restanten van ons Wetboek van Koophandel opgenomen 177 artikelen over de wissel getuigen ervan. Andere pogingen het wisseldier, dat niet noodzakelijkerwijs gaat uitsterven,⁴¹ te temmen zullen met weinig minder toekunnen.

39 Een voorbeeld in Pauw III (1972), nr. 1158.

40 Het aantal directe aanhalingen is gering. Zie de bronnenindex in Pauw III (1972), p. 545-550, waar voor de titels C. 4,35 en D. 17,1 (alletwee over lastgeving) maar naar drie wisselcasus verwezen wordt (nrs. 511, 886 en 1449).

41 Ik moet hier wijzen op de populariteit die de wissel geniet in Duitsland, onze grootse handelspartner.

